

Sextil Pușcariu – neogramaticul

Sextil Pușcariu – the Neogrammarian

Abstract

The Neogrammarian School may be considered a founding moment in the history of linguistics. The Neogrammarian philosophy however is the constitutive and fundamental element of the science of linguistics.

Whether they are fueled directly by it, or they benefit in the most indirect, subtle or sinuously-ramified ways from it, the subdomains, perspectives and approaches of linguistic are born, exist and function only as a consequence of the genetic relation with the Neogrammarian philosophy. Due to the modalities in which it both reflects the ontic reality and stems from the epistemic reality, this doctrine becomes not only the promordial component of linguistics, but also its independent root, the only capable of ensuring the scientifically-grounded existence of any form of existence of linguistics.

Keywords: *Neogrammarian philosophy, processual, diachrony, evolution, Sextil Pușcariu*

Probabil că dacă există astăzi lingvistică, adică o știință în toată puterea cuvîntului, avînd un obiect clar definit, o metodologie și un instrumentar, resurse evolutive proprii, capacitatea de a contribui la cunoașterea domeniului larg din care face parte, și un grad rezonabil de autonomie, inițializarea și primii pași hotărîtori ale acestui fapt se datorează trudei neogramaticilor.

Pînă la momentul acela, ceea ce urma a se numi *lingvistică* era doar o aglomerare de observații de tip sincron, însoțite de interpretări speculative, lipsite de corp teoretic, de metode și de instrumente. Gîndirea lingvistică de pînă la neogramatici era mai degrabă una de tip antemergător, în care observațiile asupra elementelor și fenomenelor limbii – privite în sine sau ca părți ale unui întreg – erau urmate de reflecții deductive sau de generalizări prea puțin întemeiate, care se aglomerau fără a reuși să edifice teorii științifice, păstînd limba în sfera științelor deja existente. La nivel general, concepțiile oscilau între integralitatea naturală și fărîmițarea empirică. Întrucît asupra materialului furnizat de simțuri nu se exercitau procese de tip empirico-inductiv, lingvistica se afla în imposibilitatea de a se elibera de forța gravitațională a științelor naturale, de a arăta calitatea duală a limbii, de organ și de instrument, degajînd în consecință o teorie proprie. Supusă metodei deductive, observația empirică prin care se întăresc date preexistente și preconceptuate făcea imposibil progresul conceptual, adică apariția unor concepții teoretice sistemice, întemeiate pe relația gîndirii cu realitatea, mijlocită de o metodă și un instrumentar întocmite logico-rațional. De altfel, chiar dacă mințile mari, care au înțeles frînturi din realitate și au contribuit la apariția și consolidarea unei noi perspective, se înșiră din Antichitate către secolul XXI, pînă prin secolul al XVII-lea, aceasta era starea tuturor științelor, naturale ori ale minții, toate aflate într-o prolifică stare de strădanie empedocliană, într-o concatenație aproape mistică.

Acest context de fluctuantă și confuză efervescentă în care apare lingvistica se încheie cu etapa în care științele trăiesc într-o simbioză parțial concurențială, fiecare încercînd să-și construiască teorii și instrumente adecvate obiectului aflat în curs de definire, parțial colaborativă, științele furnizîndu-și unele altora idei și chemîndu-se una pe cealaltă pe calea evoluției lor, adesea trăgînd cu ochiul una la soluțiile, căile și realizările alteia.

Rămînea ca lingvistica să-și valorifice șansa prin eforturi proprii.

*

Datorită evoluțiilor produse în ultimele două sute de ani, oarecum anticipînd momentul apariției teoriei evoluționiste – dar nu și pe al acestei idei care se forma și își căuta calea lingvistică și argumentativă cel puțin din vremea lui Buffon și a lui Lamarck –, creatorii lingvisticii comparativ-istorice vor avea șansa de a depăși polii între care oscila increta lingvistică.

În științele naturii s-a pășit de la cumulul de observații empirice și experimente, înțelese și interpretate din perspectivă fixist-creaționistă și cuvieriană, la abordări științifice și dinamice; în filozofie s-a pășit de la statismul cartezian și kantian la dialectica hegeliană și la o nouă concepție asupra relației dintre realitate și conștiință. În lingvistică, încercînd să rezolve unele probleme ale vremii lor, se ajunge la cuprinderea organică a realității, a faptului că aceasta este constituită din sisteme care sînt elemente ale altor sisteme, că ea are caracter procesual-istoric și că evoluează interacțional.

Observînd acest fel de constituire și funcționare al realității la nivel particular și operînd inducții generatoare de inferențe valide, neogramaticii vor înțelege principiile de funcționare a limbii și vor oferi capacitatea de a opera deducții corecte, apte să ridice, prin intermediul limbii, o viziune organică asupra lumii. Ei vor edifica astfel o știință a lingvisticii, în măsură să se structureze ca organism teoretic coerent și operațional, și să contribuie cu partea ei de viziune asupra realității la efortul conjugat al științelor. Totodată, cu ajutorul combinat al metodelor inductivă și deductivă, noua știință își va crea instrumente adecvate pentru analizele pe care le avea de operat în sînul realității. Această conjuncție structural-operațională călăuzită de concepția evoluționistă va conferi lingvisticii conștiință de sine, coerență internă și capacitatea de a face acumulările genetice și metadisciplinare în proporțiile necesare progresului real și propriei evoluții.

În mod firesc, ca orice entitate care se blochează în propria sincronie, la un moment dat neogramaticii se vor pierde operînd cu instrumentul acurat și eficient pe care l-au creat, scăpînd tocmai esența organică și interacțională, procesuală și evolutivă, a fenomenelor, a teoriei și chiar a instrumentelor, adică întocmai acele elemente cruciale care duseseră la apariția științei lingvisticii. Cu toate acestea – precum în cazul oricărei descoperiri corecte a simțurilor sau a cugetului –, întrucît esența gîndului lor decurge din însuși felul în care este constituită și funcționează realitatea, rigoarea lor – însoțitoare a oricărei descoperiri a unui instrument care se arată valid – nu putea afecta realmente miezul teoriei și relația acesteia cu realitatea.

Așa cum se întâmplă de obicei după ce unele minți umane se apropie de adevăr pe calea unor construcții teoretice corecte, deduse din corecta observare a realității, contemporanii și urmașii acelor bărbați – după ce avuseseră revelația și înțelegerea științei lingvisticii exclusiv datorită aportului lingvisticii diacronice și a metodei comparativ-istorice –, având parcă pretenția de a li se oferi o teorie, o metodă și instrumente perfecte, se vor centra asupra inerentelor contradicției, inadvertențe, erori sau elemente de caducitate dintre teoria, metoda și instrumentul neogramatic și unele aspecte ale realității, abia atunci și astfel observate. Ei se vor lupta mai ales pe tărîmul elogiului și al blamului, fie înțelegînd importanța istorică a creării unei teorii științifice lingvistice și fascinați de cvasiperfecțiunea instrumentului, fie ademeniți de teorii succedanee sau captivi ai curențelor de natură aplicativă ale acestei teorii, mai degrabă scăpîndu-le esența perspectivei diacronice, încurcați în zgura exagerărilor teoriei și amăgiți de erorile ei de aplicare.

Chiar dacă, la un moment dat, a putut fi considerată ca atare, doctrina neogramatică nu era soluția absolută la toate problemele lingvistice, mai ales întrucît nu avea nici materia, nici datele și nici concurențele necesare pentru a se constitui în teorie unificată. Într-un sens era mai mult decît atât: era sămînța întemeietoare, care prin potențialul ei avea să creeze spațiul și să genereze posibilitatea pentru ca alte perspective teoretico-analitice să apară și să colaboreze la dezvoltarea și la devenirea lingvisticii; este nucleul care hrănește și validează orice demers lingvistic. Din acest motiv lingvistica diacronică și metoda comparativ-istorică constituie temeiul inițiativ și implicit, a cărui lipsă din bagajul fundamental al lingvistului este fie imposibilă, fie catastrofală și anulantă.

Au fost puțini cei ce-au înțeles că se aflau în fața unei gândiri care întemeia știința lingvisticii, care o alinia la ideologia și la spiritul științific al epocii, și că aspectele eronate ale componentei aplicative sau asperitățile teoretice pot suporta corecții și ajustări fără ca acest lucru să îi afecteze esența conceptuală.

Dintre ei, mai puțini și-au amintit – ca observatori și cunoscători ai istoriei gândirii și științei umanității – că fiecare moment din istoria omenirii își cere propriile soluții, căi de abordare și discursuri; că, adesea, acestea trebuie să apară în tușe groase spre a atrage atenția simțurilor și a cugetului. Aceia au mai înțeles că, încercînd să surprindă sau să înriurească realitatea și gândirea, filozofia evoluează, iar esența gândului rezultat din corecta înțelegere a realității trebuie să rămînă nealterată – chiar dacă nuanțările contextuale pot face ca unele aspecte să devină greu recognoscibile, chiar dacă ameliorarea și acomodarea la dinamica realității sînt imperative și chiar dacă toate acestea pot induce în eroare. În sfîrșit, tot aceștia au înțeles că nu urmărirea în sine a unui șir de idei importă și reflectă adevărata cunoaștere, ci pătrunderea esenței și a funcțiunilor reale ale acelor idei în devenirea științei despre realitatea vie (în ultimă instanță, nu atît devenirea gândirii, cît cea a realității și înțelegerea ei), și că, la rîndul lor, aveau nevoie de a exprima această înțelegere și, eventual, de a ajusta înțelegerea

viitorimii prin intermediul unui limbaj adecvat – desigur, și acesta prevăzut cu inerente deficiențe, de natură a spori capcanele pentru neaveniți.

*

Dotat cu spiritul scientist al secolului al XIX-lea și cu viziunea organică ce conferă capacitatea de a îmbrățișa întregul în procesualitatea sa istorică, apoi de a pătrunde detaliul și de a urca la cuprinderea îmbogățită a întregului, Sextil Pușcariu se află printre cei ce înțeleg că filozofia neogramatică reprezintă miezul concepției diacronice, că aceasta este sursa și călăuză lingvistică, și că nevoia o constituie ameliorarea nu înlocuirea ei. Știind că adevărata cunoaștere vine din înțelegerea comunității și interactivității elementelor realității și înțelegând că nici imperfecțiunile inerente ale teoriei și metodei ei, nici progresele ulterioare ale științei, și nici infinitatea de nuanțe a realității (constante ale oricărui proces de cunoaștere științifică) nu sînt în măsură se spulbere o teorie, o metodă și o perspectivă corect întemeiate pe realitate, savantul clujean încearcă să îmbunătățească metoda, să nuanțeze teoria, aducîndu-le în armonie cu o realitate mai nuanțată decît cea pe care acestea o avuseseră în vedere. Înțelegerea faptului esențial, că greșeala nu se află la nivelul concepției neogramatice în sine, care reflectă realitatea, ci la cel care reflectă gîndirea umană și aplicarea acesteia, adică în faptul de a dogmatiza o teorie sau o descoperire – cu observația suplimentară că, atunci cînd sau acolo unde explicația nu funcționează se creează o altă dogmă, una ad-hoc – el nu încearcă să distrugă teoria și concepția neogramatică și nici nu le neagă, ci pătrunde mai întii esențele acestora, apoi modalitățile lingvistice în care acestea se arată, după care ajunge la înțelegerea limitelor și posibilităților lor de eroare, și caută căile de continuare a procesului științific al cunoașterii.

Fie în cazul teoriilor de mare generalitate, fie în cel al soluțiilor concrete la chestiuni relativ înguste, în general, problemele ulterioare provin mai rar din falsitatea sau caracterul eronat al teoriei sau al soluției, mult mai des datorîndu-se tendinței de a nesocoti caracterul istoric și procesual al gîndirii și al cunoașterii umane, adică decurg din uitarea faptului că descoperirea sau conceperea a ceva nu este un act total și definitiv, ci doar un aspect și un moment al procesului de cunoaștere. Respectivetele teorii sau soluții devin perimate doar în măsură în care tind spre propria imuabilitate, neținînd pasul cu prefacerile realității. Sub acest aspect, caducitatea nu este un dat funciar și inerent, ci un atribut dobîndit ca urmare a dogmatizării. De aceea, metodele și instrumentele sînt predispuse către perisabilitate, în vreme ce teoriile (cele adevărate, nu ipotezele de lucru sau erorile de gîndire) pot fi supuse asimilării și înglobării.

Savantul clujean înțelege, pe de o parte, că instrumentul științific trebuie perfecționat, de cealaltă, că trebuie ajustat la realitate, dinamica realității solicitînd dinamica gîndirii, deoarece descrierea unei realități se face prin observarea și gîndirea ei, iar păstrarea înțelegerii ei urmează ajustării gîndirii la devenirea ei; altfel spus, gîndirea umană cu întregul ei mecanism de cuplare la realitate trebuie acomodată în fiecare moment la realitatea obiectivă. Aceasta este, de altfel, esența perspectivei și concepției diacronice: chiar dacă, la scară umană, anumite realități curente par neschimbate, în fapt

ele se schimbă, iar a le percepe ca imuabile – deși, o vreme, comportamentele și concepțiile în consecință pot părea eficiente funcțional, la un moment dat clivajele dintre realitate, felul în care este aceasta concepută și acțiunile care decurg de aici devin insuportabil de grave – indică neînțelegerea felului în care există lucrurile și se desfășoară procesele.

Toate acestea se observă în felul în care Sextil Pușcariu explică elementele de forță, slăbiciunile, carențele și remediile concepției neogramatice, precum și în modul în care practică lingvistica, în general. El consideră că utilizarea unui instrument – spre rezolvarea de probleme importante pentru mersul științei într-o epocă – sau faptul de a ține seamă de o anumită perspectivă, nu înseamnă implicit respingerea sau negarea altor instrumente și perspective, motiv pentru care caută soluțiile și elementele de teorie în măsură să aducă cu sine rezolvarea problemelor cunoașterii, fără a urmări promovarea anumitor soluții sau teorii.

*

Comparînd legea cu molima, propagarea ei cu contagiunea bolii, analogia cu imunitatea, Sextil Pușcariu se încadrează nu doar în modalitățile de exprimare din epocă, dar mai ales în mentalitatea acesteia, care începuse a vedea relațiile dintre elementele și sistemele realității.

Învățatul român folosește aproape cu preponderență un limbaj și un stil aparent intuitive, astăzi puternic respinse (ele fiind citate în analize care au în vedere metafora, limba sau stilul lui Sextil Pușcariu, dar evitîndu-se utilizarea lor ca modalități de exprimare). Lucrul acesta nu se petrece întrucît urmașii săi ar ști mai multe sau ar avea instrumente ameliorate, ci datorită autismului caracteristic gîndirii rupte de viața realității, în conjuncție cu teama de efectele rătăcirii și exagerării, unelte prin care selecția marchează spre a elimina abuzul, iar nu uzul.

Fără teama luării în stăpînire a gîndirii obiective de către subiectivitatea senzației, Sextil Pușcariu practică în mod aproape programatic acest tip de discurs, aparent ornat, în fapt euristic, și care vădește convingerea că intelectul trebuie să cugete asupra senzațiilor filtrate în simțuri, limba putînd exprima realitatea gîndită doar după ce a reflectat cunoașterea furnizată de travaliul științelor ce contribuie la înțelegerea acelei realități. Fără a renunța la terminologia științifică (el însuși propunător al unor termeni și concepte) și fără a-și vulgariza discursul, Sextil Pușcariu preferă acest mod de exprimare care arată implicit că mijloacele lingvistice prin care se încearcă exprimarea fidelă a realității cugetate nu se recoltează din mediile de creație artificială. În acest fel, el arată a crede că terminologia naturală este preferabilă nu numai întrucît conectează științele între ele întocmai în chipul în care realitatea pe care acestea o reflectă este conectată, dar și pentru că, în acest caz, posibilitatea de a ajunge la înțelegerea realității este mai mare atunci cînd se folosesc cuvinte decît atunci cînd se folosesc termeni (care, oricum, necesită explicații suplimentare). Cu aceeași resemnare optimistă cu care și-a început lucrul la *Dicționar*, el respinge blocajul ridicat de temerile pierderii autonomiei și capcana tiparelor mentale și lingvistice ale unei științe care tinde în mod natural către segregare. De aceea, discursul aparent metaforic al lui Sextil Pușcariu reflectă înțelegerea faptului că pretenția eliberării de zgura senzorială, fără baza conferită de analiza specială și nuanțată a cazului particular, instituie ruptura dintre gîndire și realitate.

(În zilele noastre, și alte culturi minore manifestă aceeași reticență ritoasă, în vreme ce lumea științifică anglo-saxonă și americană folosesc din plin nu doar limbajul presărat cu metafore vitaliste și organiciste, dar se bazează masiv pe metafore luate din limbajul cotidian, chiar al mai multor pături sociale, după calitatea conținutului mizînd total pe capacitatea efectivă de comunicare și pe penetranța mesajului și lărgimea spectrului de receptori, și neurmărind aproape deloc aparenta rigoare și neutralitate a învelișului lingvistic.)

În cazul legii fonetice, acest mod de a înțelege și exprima realitatea gîndită urmează ideii că, dacă nu este dedusă din observarea nuanțată a particularităților a numeroase situații concrete, dacă nu este încercată prin corelarea ei inductivă, în sincronie și în diacronie, cu alte fenomene în mod natural conexe, și dacă nu este acomodată la realitatea concretă și a sistemului astfel obținut, legea fonetică rămîne o speculație de birou – loc în care cercetătorul poate face abstracție de aspectele particulare și de detalii ale realității pe care o transformă în schiță, sau în care poate ajunge la abandonarea conceptului dimpreună cu concepția care l-a generat. Se vedește astfel că Sextil Pușcariu nu se oprește la priceperea faptului – fundamental și la îndemîna oricui gîndește – că legea decurge din inferența de la comportamente particulare la tipare universale, ci urcă la înțelegerea procesului prin care, în plan concret, acest element inductor devine, iar în plan abstract ajunge a fi sursă și matrice deductivă privitor la felul în care evoluează realitatea. Ca orice produs al gîndirii care încearcă a rămîne viu și valid, legea stă într-o permanentă tensiune cu realitatea, pe care nu încearcă a o decupa în chipul său, ci la a cărei devenire se ajustează permanent, acționînd în consecință și asupra teoriei pe care astfel o mediază și constituie.

Analiza complexă a felului în care funcționează sunetul la individ, în cadrul comunității – care sub imperiul aceluiași activități pendulează între stabilitate și variabilitate –, a modalităților multiple de a acționa pe mai multe căi spre a ajunge la economia eficientă – în condițiile unei comunicări reale –, magistrala explicare a economiei de efort și a comodității, conceperea excepției ca iluzie a unei minți mîinate de simetrie, dihotomia fonetic/fonologic, concepte precum *fonocinem* și *morfonem*, perspectiva referitoare la evoluția conceptuală a cuvintelor, numeroasele contribuții și nuanțări teoretice ne fac să înțelegem că viziunea asupra întregului – cu care Sextil Pușcariu era dotat – avea în vedere atît planul detaliilor concrete și particulare, cît și pe cel teoretico-abstract, de la sunet la învățare, practicare, schimbare, devenire a limbii, trecînd prin întregul complex interacțional și ajungînd la filozofia științei. Ajuns în acest punct, învățatul român se arată preocupat de aflarea adevărului despre natura realității și privește la analogie, deducție, interpretare și speculație ca la simple exerciții aflate pe calea cunoașterii inductive și pozitivistice, întrucît știința are a căuta legea, nu abaterea, fiind preocupată de aflarea și înțelegerea sistemului și a ordinei, nu a aberației și a haosului.

*

Privind la cursul pe care l-a avut gîndirea științifică a lui Sextil Pușcariu se observă că plecînd de la neogramatică, observînd erorile acesteia, căutînd corectivele (cum a fost

cel reprezentat de geografia lingvistică), Sextil Pușcariu nu vizează înlocuirea lingvisticii istorice, ci împlinirea ei, observațiile sale având rolul de a face pasul necesar înglobării stării prezente spre a o crea pe cea viitoare.

Așa cum despre diacronistul de Saussure toată lumea pare a ști, în mod complet greșit, că ar fi negat diacronia – gândul că acest diacronist a observat importanța și necesitatea perspectivei sincronice, în subsecvența celei complete, a diacroniei, și a adus la lumină această perspectivă complementară (cu inerențialitatea de retorică persuasivă), fiind mai greu de reținut –, tot astfel se susține despre Sextil Pușcariu că ar fi negat cele două perspective, când, de fapt, el doar a atras atenția asupra pericolului confuziei limbii cu perspectivele studierii acesteia – aspect asupra căruia au atras atenția mulți dintre lingviștii ce-au urmat primilor neogramatici.

Din triada celor trei mari lingviști români (A. Philippide, O. Densusianu și S. Pușcariu), probabil că cel mai tânăr dintre ei a fost cel mai atent la relația dintre domeniul empirico-aplicativ și cel teoretico-doctrinar, înțelegând că filozofia neogramatică nu este doar o perspectivă printre altele și că lingvistica are nevoie nu doar de realizări practice, de soluții la problemele concrete ale limbii, dar și de o călăuză teoretică bine temeinicită conceptual, care să vegheze și să valideze soluțiile ce decurg din aplicarea metodelor și din lucrul instrumentelor.

Prin felul în care rezolvă chestiuni concrete, prin cel în care gândește și construiește teorii și prin cel în care își prezintă rezultatele practice și viziunile teoretice, Sextil Pușcariu se arată a înțelege că filozofia neogramatică și metoda comparativ-istorică reprezintă fundamentul care dă lingvisticii forță și profunzime științifică întrucât conține perspectiva evolutivă și diacronică, și o întemeiază pe cea statică și sincronă, în conformitate și în descendența marilor idei ale secolului al XIX-lea, cele care au edificat gândirea secolului următor.